

Doi: 10.56737/2953-7843-2024.08-10

ԵՂԻՇԵ ՍԱՐԿԱՎԱԳ ՍԱՐԳՍՅԱՆ
Միաբան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի, ԳՀԾ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԸ՝ ԸՍՏ ՍԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՍԱՀՏՈՑ ԾԻՍԱՄԱՏՅԱՆՆԵՐԻ՝

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Անձի ընտրության, ձեռնադրության ակունքները պետք է փնտրել Աստվածաշնչում: Այդպիսի առաջին ընտրությունը հիշված է Հին Կտակարանի Ելից գրքի ԻԸ. գլխում. «Եւ դու մատուցես առ քեզ զԱհարոն զեղբայր քո, եւ զորդիս նորա ընդ նմա՝ յորդուոցն Իսրայէլի, քահանայանալ ինձ. զԱհարոն եւ զնաբադ եւ զԱբիուդ եւ զԵղիազար եւ զԹամար զորդիս Ահարոնի» (Ելք ԻԸ. 1): Այստեղ տեսնում ենք, որ Աստված ընտրում է նվիրյալներին: Այսպիսի օրինակների հանդիպում ենք հատկապես Ելից, Թվոց եւ Ղեւտական գրքերում, որոնք վերաբերում են քահանայական ընտրությանը, սպասավորությանը եւ գործառույթներին: Գալով Նոր Կտակարանին՝ տեսնում ենք, որ Քրիստոսով նորոգվում է քահանայական ուխտը: Քրիստոսն ընտրում է 12 առաքյալներին եւ աշակերտներին, իսկ նրանցից սկիզբ են առնում նվիրապետական կարգը, առաքելական հաջորդականությունը: Առաջին ընտրական ձեւն արձանագրված է Գործք առաքելոցի Ա. գլխում: Խոսքը Մատթիայի ընտրության մասին է, ապա յոթ սարկավագների, եւ այսպես՝ շարունակ: Այս օրինակներում տեսնում ենք, որ առաքյալներն ու ներկաներն Աստծու առաջնորդությամբ ընտրում են արժանավորին՝ ի սպասավորություն արդեն իսկ կազմավորվող Եկեղեցու: Մինչ քրիստոնեության պետականորեն ընդունումը եւ Գրիգոր Լուսավորչի ձեռնադրությունը՝ Հայոց Եկեղեցին առաջնոր-

* Ստացվել է՝ 17.01.2024, գրախոսվել է՝ 7.02.2024:

Էլ. հասցե՝ deacon.yeghishe@gmail.com:

դել են եպիսկոպոսներ, որոնք իբրեւ հայրապետներ՝ հովվել են Արտազի եւ Աղբակի աթոռների վրա²: Նրանց մասին հիշատակությունները սակավ են, եւ պետք է ենթադրել, որ նրանք ընտրվել եւ ձեռնադրվել են ժողովրդի եւ հոգեւորականաց դասի համաձայնությունամբ, ինչպես Ընդհանրական Եկեղեցում էր ընդունված: Կաթողիկոսների ընտրությունը Հայոց Եկեղեցու պատմության ընթացքում տարբեր կերպ է եղել, որը կփորձենք ներկայացնել սույն հոդվածում:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԸ՝
ԸՍՏ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ.
ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ

Հայրապետական ընտրության կարգը հայոց մեջ ձեւավորվել է աստիճանաբար: Ս. Գրիգոր Լուսավորչից (302–325) սկսած՝ հայրապետական ընտրությունը տարբեր կերպ է տեղի ունեցել: Եկեղեցականի ընտրության եւ ձեռնադրության որոշակի կանոնակարգ մշակվել է Նիկիայի 325 թ. առաջին տիեզերական ժողովում, որի Դ. կանոնում կարգում ենք. «Ձեպիսկոպոս արժան է, որք վիճակին եւ աշխարհին եպիսկոպոս իցեն, նոքիմբք նստուցանել յաթոռ. ապա եթէ վասն փութոյ ինչ եւ եթէ վասն հեռաւորութեան ընկերացն՝ Գ. եպիսկոպոսք կամօք այնոցիկ, որ հեռի են, թղթովք վկայութեան նստուցեն. բայց զպատին եւ զշնորհն գլխավորին արժան է տալ, այսինքն՝ կաթողիկոսին՝ կամելով սուրբ ժողովոյն»³:

Հայոց Եկեղեցին Արշակունիների թագավորության ժամանակ կարծես թե այնքան էլ չէր առաջնորդվում հստակ կանոնով, քանի որ Գրիգոր Լուսավորչի եւ նրա ժառանգների հայրապետանալը կատարվել է կա՛մ ժամանակի Հայոց արքայի, կա՛մ նրա եւ ժողովրդի, կա՛մ էլ առաջինի եւ մեծամեծների հավանությամբ ու որոշմամբ: Պետք է հաշվի առնել, որ Գրիգոր Լուսավորչից (302–325) մինչեւ Սահակ Ա. Պարթևի (387–439) գահակալումը կաթողիկոսական իշխանությունը որոշ ընդհատումնե-

² Մինչ Գրիգոր Լուսավորչիչը Հայաստանում եղած եպիսկոպոսական աթոռների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Պ. Ա. Ն. Ա. Ն. Ա. Ն., Քրիստոնէութեան հետքեր Հայաստանի մէջ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի քարոզութենէն առաջ (պատմական ուսումնասիրութիւն), «Բազմալէպ», թիւ 14, 1979, էջ 5–83:

³ Ն. Մ. Ե. Ի. Բ. - Թ. Ա. Ն. Գ. Ն. Ա. Ն., Հայոց եկեղեցական իրաւունքը, առաջաբ. և ծանոթագր. հրատ. պատր. Ա. Բողոյանը, Ս. էջմիածին, 2009, էջ 212, տե՛ս նաեւ Կանոնագիրք Հայոց, հտ. Ա., աշխատ.՝ Վ. Հակոբյանի, Երեւան, 1964, էջ 119:

րով փոխանցվել է ժառանգաբար, եւ ընտրութիւնն էլ, հետեւաբար, այդ սկզբունքով է եղել: Այսպէս՝ Գրիգոր Լուսավորչի ընտրութիւնը կատարվել է Տրդատ Գ. (287–330) արքայի կամքով եւ զորավարների եւ պաշտոնյաների խորհրդով: Այս մասին որոշակի գրում է Ագաթանգեղոսը. «Իսկ թագաւորն Տրդատիոս հանդերձ միաբանութեամբ կնաւ իւրով Աշխեն տիկնաւ, եւ քերք իւրով Խոսրովիդիստով, հրաման ետ ի ժողով կոչել միաբանութեամբ ամենայն զաւրաց իւրոց»⁴: Պետք է նշել, որ բացի բանակից՝ ներկա են եղել նաեւ կուսակալներ, ազատներ, դատավորներ եւ իշխաններ: Նրանք հավաքվում են Վաղարշապատում, եւ Տրդատ Գ., խորհրդակցելով ազատանու հետ, առաջարկում է հետեւալը. «Եկայք, ասէ, ճեպեսցուք զայս առաջնորդ կենաց մերոց տուեալ մեզ յԱստուծոյ զԳրիգոր կացուցանել, զի լուսաւորեսցէ զմեզ մկրտութեամբ եւ նորոգեսցէ արէնուսոց խորհրդովն արարչին մերոյ Աստուծոյ»⁵: Ուրեմն՝ Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի ընտրութիւնը կատարվում է Տրդատի առաջարկով եւ բարձր խավի մասնակցութեամբ ու համաձայնութեամբ: Սա հայոց կաթողիկոսի ընտրութեան առաջին ձեւն է՝ քրիստոնեութիւնը պետական կրոն ընդունելուց հետո:

Դ. դարում Ս. Գրիգորին հաջորդած կաթողիկոսների մեծ մասն ընտրվում է թագավորների եւ ազնվականութեան որոշմամբ, օրինակ՝ Արիստակեսը (325–333)՝ Տրդատ Գ.-ի առաջարկութեամբ⁶, Վրթանեսին նշանակել է Խոսրով Կոտակը (330–338), Հուսիկին (341–347) եւ Փառենին (348–352)՝ Տիրանը (339–350): Լուսավորչի տոհմից Ներսեսը (353–373) ընտրվում է մեծամեծների խորհրդով եւ Արշակ Բ. (350–368) թագավորի համաձայնութեամբ⁷: Այսպիսով՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորչից հետո Հայոց Եկեղեցում կաթողիկոսական ընտրութիւնը հիմնականում կատարվել է բարձր ազնվականութեան եւ թագավորի կամ խորհրդի եւ ժողովի կամքով, ինչպէս Գ. Մագսուտյանն է գրում. «Հայերեն հնագույն աղբյուրների՝ Ագաթանգե-

⁴ Ա. Գ. Ա. Թ. Ա. Ն. Գ. Բ. Ն., Պատմութիւն Հայոց, Մատենագիրք հայոց, հտ. Բ., Ե. դար, Անթի-լիաս–Լիբանան, 2003, էջ 1682 (այսուհետեւ՝ Ա. Գ. Ա. Թ. Ա. Ն. Գ. Բ. Ն., Պատմութիւն Հայոց):

⁵ Ա. Գ. Ա. Թ. Ա. Ն. Գ. Բ. Ն., Պատմութիւն Հայոց, էջ 1682:

⁶ Համաձայն Ագաթանգեղոսի հաղորդած տեղեկության՝ Տրդատը խնդրում է Գրիգոր Լուսավորչին նրա փոխարեն որդուն՝ Արիստակեսին ձեռնադրել եպիսկոպոս (տե՛ս Ա. Գ. Ա. Թ. Ա. Ն. Գ. Բ. Ն., Պատմութիւն Հայոց, էջ 1716–1717):

⁷ Մանրամասն տե՛ս Գ. Վ. Գ. Մ. Ա. Գ. Ս. Ս. Ս. Ն., Ընտրեալը յԱստուծոյ, Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի ընտրութիւնը, թարգմ. անգլերենից՝ Ն. Բարաթյանի, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 1995, էջ 18–30 (այսուհետեւ՝ Մ. Ա. Գ. Ս. Ս. Ս. Ն., Ընտրեալը յԱստուծոյ):

ղոսի եւ Փափստոս Բուզանդի «Հայոց պատմություն» գրքերի վկայությունների հիման վրա IV դարում Ս. Գրիգորին հաջորդող կաթողիկոսների մեծ մասը կարգվում էին թագավորի կողմից»⁸:

Ե. դարում՝ Արշակունիների թագավորության անկումից հետո, իշխանությունն անցնում է պարսից արքաների եւ նրանց կողմից նշանակված մարզպանների ձեռքը: Օտար տիրապետողներն սկսում են միջամտել հայոց հայրապետի ընտրությանը: Ս. Սահակ Պարթևին Պարսկաստանում արգելափակելուց հետո հայրապետական գահին են բազմում պարսից դրածոներ Սուրմակը, ասորի Բրքիշոն ու Շմուելը: Նրանք ընտրվել են պարսկամետ իշխանների միջնորդությամբ եւ պարսից արքայի հաստատմամբ⁹: Ըստ Գ. Մագսուտյանի՝ հստակ չէ, թե Ս. Սահակի ընտրությունն ինչպես է եղել¹⁰, սակայն ըստ մեզ՝ պարզ է, որ նրա ընտրության հարցում որոշիչ է եղել Լուսավորչին տոհմակից լինելը: Օրմանյանը, հիմնվելով Մովսես Խորենացու¹¹ հայտնած տեղեկությունների վրա, նշում է, որ Խոսրով Դ.-ն է եղել կաթողիկոսական ընտրության նախաձեռնողը¹², որի արդյունքում հայրապետական գահին է բազմում Լուսավորչի իրավահաջորդ Սահակ Ա. Պարթևը: Նրա մահից հետո օրինավոր կաթողիկոս է դառնում Հովսեփ Հողոցմեցին (440–452): Այս մասին հիշատակում է Ղազար Փարպեցին. «...յաջորդեաց զաթոռ հայրապետութեան աշխարհիս Հայոց, հրամանաւ երանելոյն Մաշտոցի սուրբն Յովսէփ, որ էր ի գաւառէն Վայոց ձորոյ, ի գեղջէն որում անունն էր Խողոցիմբ»¹³: Մեսրոպ

⁸ Անդ, էջ 18:

⁹ Մանրամասն տե՛ս Յ. ՎՐԳ. ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ, Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ պատմութիւն, Բ. հրատ., Ս. էջմիածին, 2008, էջ 109–114 (այսուհետեւ՝ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ, Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ պատմութիւն): Արշակունիների թագավորության բացակայության պարագայում Հայաստանի մի մասը գտնվում էր Պարսից տիրապետության ներքո, եւ շահը, եթե կամենար, կարող էր զրկել հայոց կաթողիկոսին իր աստիճանից. օրինակ՝ Գյուտ Արահեզացու (461–478) պարագան (տե՛ս ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, Թուղթ, Մատենագիրք Հայոց, հտ. Բ., Ե. դար, Անթիլիաս–Լիբանան, 2003, էջ 2311) (այսուհետեւ՝ ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՅԻ, Պատմութիւն Հայոց):

¹⁰ Տե՛ս Մագսուտեան, Ընտրեալը յԱստուծոյ, էջ 23

¹¹ Տե՛ս ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, Մատենագիրք Հայոց, հտ. Բ., Ե. դար, Անթիլիաս–Լիբանան, 2003, էջ 2012, էջ 2073–2074, (այսուհետեւ՝ ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Պատմութիւն Հայոց):

¹² Տե՛ս Մ. ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, Հայ ուղղափառ եկեղեցւոյ անցքերը սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը յարակից ազգային պարագաներով պատմուած, հտ. Ա., Ս. էջմիածին, 2001, սիւնակ 291 (այսուհետեւ՝ ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, հտ. Ա.):

¹³ ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, էջ 2236, հմմտ. ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, էջ 2113:

Մաշտոցը, լինելով ազդեցիկ հոգեւորական եւ կաթողիկոսական տեղապահ, տեսնելով Սահակ Պարթեւի ժամանակ տարբեր անօրինական կաթողիկոսների ընտրութիւնը, արդեն ուներ կաթողիկոսական թեկնածու, որը Հովսեփ Հողոցմեցին էր¹⁴: Ըստ Գրիգոր վրդ. Մագսուտյանի՝ Հովսեփ կաթողիկոսի հայրապետ ընտրվելը պաշտոնապես եղել է 444 թ. Շահապիվանի ժողովում¹⁵:

Առաջ անցնելով՝ նշենք, որ Զ. եւ Է. դարերում, ըստ երեւոյթին, կաթողիկոսները պաշտոնապես ընտրվել են եկեղեցական ժողովներում, եւ ոչ միայն, որոնցում քննարկվել են նաեւ դավանաբանական խնդիրներ, ինչպես նաեւ տարաբնույթ այլ հարցեր: Ժողովներին մասնակցել են թե՛ հոգեւորականներ, թե՛ աշխարհականներ: Բաբկեն Ա. Ոթմսեցի (490–516) եւ Ներսես Բ. Բագրեւանդցի (548–557) կաթողիկոսների օրոք Դվինում տեղի ունեցած ժողովներին մասնակցել են հոգեւորականներ եւ աշխարհիկ իշխաններ: Հայր Գրիգոր Մագսուտյանն այն կարծիքին է, որ նմանատիպ ժողովների մասնակիցներն առանձին ժողովների ժամանակ ընտրում էին կաթողիկոս¹⁶: Այսինքն՝ եկեղեցական ժողովներ կարող էին հրավիրվել նաեւ կաթողիկոս ընտրելու համար: Հնարավոր է, որ որեւէ խնդրի համար հրավիրված եկեղեցական ժողովը, բացի այդ խնդիրը լուծելուց, զուգահեռ նաեւ ընտրել է կաթողիկոս: Կաթողիկոսական այգալիսի ընտրութեան լավագույն օրինակներից է Դվինի 607 թ. եկեղեցական ժողովը: Համաձայն Ժ. դարի պատմիչ Ուխտանեսի հաղորդած տեղեկութիւնների՝ Սմբատ Վրկանա մարզպանի օրոք նշված թվականին Դվինում տեղի է ունենում ժողով՝ հայոց հայրապետ ընտրելու համար: Ի դեպ՝ ժողովի առաջին նիստում ընտրութիւն տեղի չի ունենում¹⁷, եւ միայն երկրորդ ժողովում, համաձայն նույն աղբյուրի, Հայոց հայրապետ է ընտրվում Ռշտունյաց եպիսկոպոս Աբրահամը՝ «յազդմանէ Սուրբ Հոգւոյն»¹⁸:

¹⁴ Մովսես Խորենացու հաղորդած տեղեկութիւններին համաձայն՝ հայրապետական տեղապահ Մեսրոպ Մաշտոցի հրամանով կաթողիկոսական տեղապահ է դառնում Հովսեփ քահանան. «Իսկ զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն տեղապահութեամբ յաջորդեաց հրամանաւ երանելոյն Մեսրոպայ նորին աշակերտն Յովսէփ քահանայ ի Վայոց ձորոյ, ի Խողոցիմ գեղջէ» (տե՛ս ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, էջ 2113): Այստեղ հատկանշական է, որ կաթողիկոսական թեկնածուն ունի քահանայական աստիճան:

¹⁵ Տե՛ս ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ, Ընտրեալդ յԱստուծոյ, էջ 38:

¹⁶ Տե՛ս անդ, էջ 46:

¹⁷ Տե՛ս ՈՒԽՏԱՆԵՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, Պատմութիւն Հայոց, Մատենագիրք Հայոց, հտ. ԺԵ., Ժ. դար, Երեւան, 2011 թ, էջ 547 (այսուհետեւ՝ ՈՒԽՏԱՆԵՍ, Պատմութիւն Հայոց):

¹⁸ Տե՛ս ՈՒԽՏԱՆԵՍ, Պատմութիւն Հայոց, էջ 551:

Ը.—Թ. դարերում՝ արաբական տիրապետության եւ Բագրատունյաց թագավորության շրջանում (Թ.—ԺԱ. դդ.), կաթողիկոսական ընտրությունը կայացել է տարբեր կերպ: Պատահում էր, որ արաբ կառավարիչն էր որոշում՝ ով նստի հայրապետական աթոռին, օրինակ՝ Սիոն Ա. Բավոնացու (767–775) կաթողիկոսանալը¹⁹: Հայաստանում 862 թ. վիճակը փոխվում է, երբ խալիֆան Աշոտ Բագրատունուն է հանձնում Հայոց իշխանաց իշխանի բարձր պաշտոնը: Բագրատունյաց թագավորության (885–1045) շրջանում տեղի էին ունենում եկեղեցական ժողովներ, որոնց ընթացքում հիմնականում թագավորն էր ընտրում կաթողիկոսին՝ նախարարների համաձայնությամբ, օրինակ՝ Գեորգ Բ. Գառնեցին (877–897), Մաշտոց Ա. Եղիվարդեցին (897–898) եւ այլք²⁰: Կաթողիկոսական ընտրության մեջ եղել են բացառություններ, երբ աշխարհական անձը, շրջանցելով նվիրապետական բոլոր աստիճանները, ընտրվել է կաթողիկոս. այդպիսին է Զաքարիա Զագեցու պարագան, որ աթոռակալել է 855–877 թթ.՝ «ոչ ինչ աստիճան ընկալեալ երիցութեան կամ սարկաւազութեան, այլ անարատ կեանս կեցեալ, ի միում աւուր բոլոր աստիճանացն եհաս պատուոյ»²¹: Բագրատունյաց թագավորության անկումից հետո հայոց կաթողիկոսի ընտրությունը կատարվում էր Բյուզանդիայի կայսեր թույլտվությամբ: Այդպես կայացավ Գրիգոր Բ. Վկայասերի (1066–1105) ընտրությունը, որի համար կայսեր առաջ միջնորդել էին Կարսի վերջին թագավոր Գագիկ Բ. Աբասյանը եւ Մարիամ իշխանուհին²²: Գրիգոր Բ. Վկայասերից սկսյալ՝ հայրապետական իշխանությունն սկսում է հիմնականում ժառանգաբար փոխանցվել, այսինքն՝ Պահլավունյաց տոհմից էր ընտրվում հաջորդ կաթողիկոսը: Պահլավունիների տոհմը, սկսած Գրիգոր Բ. Վկայասերից (1066 թ.), հայրապետել է մինչեւ Գրիգոր Զ. Ապի-

¹⁹ Տե՛ս Յովհաննու Կաթողիկոսի Դրասխանակերտցւոյ Պատմութիւն Հայոց, Մատենագիրք Հայոց, աշխատ.՝ Գ. Տէր-Վարդանեանի, հտ. ԺԱ., Ժ. դար, Անթիլիաս–Լիբանան, 2010, էջ 423 (այսուհետեւ՝ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԴՐԱՍԽԱՆԱԿԵՐՏՅԻ, Պատմութիւն Հայոց): Տե՛ս նաեւ Վ. ՎՐԳ. ՀԱՅՈՒՆԻ, Կաթողիկոսական ընտրութիւն եւ ձեռնադրութիւն պատմութեան մէջ, Վենետիկ, 1930, էջ 30:

²⁰ Տե՛ս ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԴՐԱՍԽԱՆԱԿԵՐՏՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, էջ 442, 470:

²¹ ԱՍՈՂԻԿ, Պատմութիւն Տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 103:

²² Մանրամասն տե՛ս Վ. ԹՈՐՈՍՅԱՆ, Հայոց կաթողիկոսական իշխանությունը, (ԺԱ. դարի կեսեր – ԺԲ. դարի սկիզբ), Երեւան, 2018, էջ 23–44 (այսուհետեւ՝ ԹՈՐՈՍՅԱՆ, Հայոց կաթողիկոսական իշխանությունը):

րատը (1203 թ.) (ԺԱ.—ԺԳ.)²³: Պահլավունի կաթողիկոսները երբեմն մահվանից առաջ իրենց ժառանգներին կամ հարազատներին էին «կտակում» հայրապետական գահը, այսինքն՝ կաթողիկոսի մահվանից հետո արդեն պարզ էր, թե ով պետք է լինի նրա հաջորդը, օրինակ՝ Բարսեղ Ա. Անեցու (1105–1113), Գրիգոր Գ. Պահլավունու (1113–1166), Ներսես Դ. Շնորհալու (1166–1173) պարագաները եւ այլն²⁴: Գրիգոր Զ. Ապիրատից (1194–1203) հետո Պահլավունյաց տոհմից չկային համապատասխան եպիսկոպոսներ, եւ ըստ Մագսուտյանի, համաձայն ԺԳ. դարի Կիրիկյան արքունի ժամանակագրության, որը միշտ ներկայացնում է իրադարձությունների պաշտոնական վարկածը²⁵, Լեւոն (1187/1198–1219) թագավորը խորհուրդ է հրավիրում, որը Սսի եպիսկոպոս Հովհաննեսին ընտրում է կաթողիկոս (1203–1221)²⁶: Պետք է նկատի ունենալ նաեւ այն հանգամանքը, որ Լեւոն Ա.-ն իր որոշումով վերջ տվեց Պահլավունիների ժառանգական իշխանությանը: Ըստ Գրիգոր Մագսուտյանի՝ Կիրիկյան թագավորության շրջանում կաթողիկոսների ընտրությունը հիմնականում լինում էր ժողովների միջոցով²⁷: Այս կարծիքն իհարկե վերջնական չէ, քանի որ շատ պարագաներում կիրիկյան արքաները կարող էին հաշվի չառնել ժողովի որոշումները, կամ էլ իրենք եւ այլ հանգամանքներ կարող էին ազդել ժողովում հայրապետական ընտրության վրա:

²³ Տե՛ս Ղ. ԱԼԻՇԱՆ, Շնորհալի եւ պարագայ իւր, Վենետիկ – Ս. Ղազար, 1873, էջ 14: Պահլավունի կաթողիկոսների գահակալության մասին մանրամասն տե՛ս Վ. ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ, Պահլավունիները Հայոց պետականության եւ հոգեւոր անաղարտության պահպաններ, Երեւան, 2008, էջ 94–177 (այսուհետեւ՝ ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ, Պահլավունիները):

²⁴ Տե՛ս ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ, Պահլավունիները, էջ 119, տե՛ս նաեւ Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Հայոց եկեղեցին Կիրիկյան շրջանում, Երեւան, 2018, էջ 21: Ներսես Շնորհալին իր Թուղթ ընդհանրականում գրում է, որ իր եղբայր Գրիգոր Գ. Պահլավունին խնդրել էր իրեն ստանձնել հայրապետական գահը. «Սակայն յայժմոյս՝ ակամայ բռնազբօսելով զմեզ ինքն եւ ժողովք Եպիսկոպոսացն ձեռնադրեաց զմերս անարժանութիւն՝ յաթոռ Կաթողիկոսութեան ազգիս Հայկայ եւ տանն Թորգոմայ» (տե՛ս Ընդհանրական թուղթք Սրբոյն Ներսիսի Շնորհալոյ, Երուսաղէմ, 1871, էջ 2–3):

²⁵ Տե՛ս ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ, Ընտրեալդ յԱստուծոյ, էջ 86:

²⁶ Տե՛ս ՍՄԵԱՏ ՍՊԱՐԱՊԵՏ, Տարեգիրք, «Շար հայ պատմագրաց», Փարիզ 1859, էջ 114: Կիրակոս Գանձակեցին Հովհաննեսի կաթողիկոս դառնալու վերաբերյալ հետեւյալն է նշում. «Եւ այնուհետեւ սկսան մախողքն Գրիգորիսի զմիմեաք ելանել, թէ ո՞ն տալիցի յաթոռն հայրապետական: Եւ Յովհաննէսն՝ զի ընտանի էր թագաւորին Լեւոնի, բռնացաւ եւ կալաւ» (տե՛ս ԿԻՐԱԿՈՍ ՓԱՆՁԱԿԵՅԻ, Պատմութիւն Հայոց, աշխատ.՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երեւան, 1961, էջ 148–149):

²⁷ Տե՛ս ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ, Ընտրեալդ յԱստուծոյ, էջ 86–101:

ԺԵ. դարի կեսերից մինչև ԺԷ. դարասկիզբը Հայաստանի քաղաքական կացությունն այնքան էլ բարենպաստ չէր, քանի որ Հայոց երկիրը ասպատակում էին թուրքմենական ցեղախմբերը, Օսմանյան Թուրքիան, Սասանյան Իրանը: Այս շրջանը Հայոց Եկեղեցու պատմության մեջ առանձնանում է աթոռակից կաթողիկոսների²⁸ գահակալությամբ: Իհարկե այս երեւոյթը նոր չէր, սակայն հատկապես ԺԵ. դարից մինչև ԺԷ.—ԺԸ. դարերն ընկած շրջանում սկսում են լայնորեն կիրառվել աթոռակից կաթողիկոսների ընտրությունն ու ձեռնադրությունը: Այս շրջանում ընտրություն անցկացնելը, կարելի է ասել, անհնար էր կամ խիստ դժվար, այդ պատճառով կաթողիկոսն իր կենդանության օրոք իրեն աթոռակից կարող էր ձեռնադրել մեկից ավելի եկեղեցականների, որոնք գերագահ առաջնորդի մահվանից հետո ստանձնում էին հայրապետական գահը: Միեւնույն ժամանակ մեկից ավելի կաթողիկոսների ներկայությունը հայրապետական գահին կարող էր պառակտում առաջացնել Եկեղեցու կյանքում, ինչպես նաև աթոռակից կաթողիկոսները կարող էին խամաճիկ դառնալ տվյալ ժամանակ Հայաստանում իշխող օտար տիրապետողների ձեռքին: Դժվար է նշել՝ այս շրջանում պահպանվել է կաթողիկոսին ժողովով ընտրելու կարգը, թե ոչ: Օրինակ՝ ԺԷ. դարի սկզբին՝ մասնավորապես 1603 թ., հոգեւոր եւ աշխարհիկ առաջնորդները Ս. Էջմիածնում կաթողիկոս են ընտրում Սրապիոն վարդապետին, եւ հետաքրքիր է, որ ձեռնադրության օրը նրան վերանվանում են Գրիգոր²⁹: Ընտրության ժամանակ տեսնում ենք աշխարհիկ եւ հոգեւոր առաջնորդների ներկայությունը, սակայն այստեղ թեկնածուն չունի եպիսկոպոսական ձեռնադրություն: ԺԷ. դարում եւ ԺԸ. դարի սկզբներին նույնպես կաթողիկոսական ընտրությունը միանշանակ գոյություն ունեցող հստակ կանոնով չէր կատարվում, երբեմն կարող էր կաթողիկոսը մահվանից առաջ իր կտակում արձանագրել ցանկալի կաթողիկոսի անունը, մեկ

²⁸ «Աթոռակից» նշանակում է «մեկտեղ նստող», «նույն ժողովքը նստած», «փոխանորդ»: Սրան նման է նաև «աթոռակալ» բառը, որը դարձյալ նշանակում է «փոխանորդ» (տես Առձեռն բառարան Հայկազնեան լեզուի, յօրինեաց Մ. վրդ. Աւգերեան, երկրորդ տպագրութիւն, Վենետիկ, ի Սուրբ Ղազար, 1865, էջ 6, այսուհետեւ՝ Առձեռն բառարան): «Աթոռակից», «փոխանորդ» եզրույթների մասին տես ԹՈՐՈՍՅԱՆ, Հայոց կաթողիկոսական իշխանությունը, էջ 58–64:

²⁹ Տես Պատմութիւն Առաքել վարդապետի Դաւրիժեցոյ, Վաղարշապատ, 1884, էջ 3–7: Առհասարակ մկրտության եւ քահանայական ձեռնադրության ժամանակ է, որ տեղի է ունենում անվանափոխություն, իսկ Դաւրիժեցին նշում է, որ Սրապիոն վարդապետը կաթողիկոսական ձեռնադրության ժամանակ վերանվանվում է Գրիգոր, ինչն արտասովոր է եւ հետաքրքիր:

այլ դեպքում միաբաններն էին խնդրում կաթողիկոսից մահվան մահճում հայտնել իր նախընտրած թեկնածուի անունը, երբեմն էլ հոգեւորականներն էին որոշում՝ ում ընտրել հայրապետ, ինչպես նաեւ եկեղեցական ժողովն էր ընտրում կաթողիկոսին եւ այլն³⁰:

ԺԹ. դարասկզբին, երբ Արեւելյան Հայաստանը գտնվում էր ռուսական ցարական իշխանության ներքո, կազմվում է հատուկ կանոնադրություն Հայոց եկեղեցու վերաբերյալ, որը հայտնի է «Положение» (Բարձրագույն կարգադրութիւն յաղագս կառավարութեան գործոց լուսաւորչական Հայոց եկեղեցոյ ի Ռուսաստան) անվամբ³¹: Այն ընդունվել է 1836 թ. մարտի 11-ին՝ Նիկոլայ Ա. կայսեր հրամանագրով: Մեզ հետաքրքրող մասը Բ. գլուխն է, որի համաձայն՝ կաթողիկոսը ճանաչվում էր Հայ եկեղեցու գլխավոր կառավարիչն ու տեսուչը, պահպանում էր հին տիտղոսները, օրհնելու էր մյուսոն, ձեռնադրելու էր եպիսկոպոսների եւ այլն: Կաթողիկոսական ընտրության կարգը, ըստ վերոհիշյալ կանոնադրության Բ. գլխի, այսպես էր՝ պետք է ընտրական ժողովը տեղի ունենար Ս. էջմիածնի Մայր տաճարում, քվեարկողներն էին համարվում Սինոդի 8 անդամները՝ եպիսկոպոս կամ վարդապետ, յուրաքանչյուր թեմի առաջնորդը կամ նրան ներկայացնող 1 եկեղեցական եւ ժողովրդի կողմից ընտրված 1 աշխարհական: «Առաջին քուէարկութեան, որուն բացականներն ալ կրնան մասնակցիլ, կը նշանակուին չորս ընտրելիներ, առաւելագոյն քուէ ստացողներ առանց համեմատականի, երկրորդ քուէարկութեամբ կորոշուին չորսէն երկու ընտրեալներ, նոյնպէս առանց համեմատականի, որոնք պատգամաւորութեան ձեռքով Կովկասի կառավարչապետին եւ անկէ կայսեր կը ներկայացուին, եւ կայսրը բացարձակ իշխանութեամբ երկուքէն մէկը կը հաստատէ կաթողիկոս եւ օծումը կը հրամայէ»³²: Այսպիսով՝ սույն կանոնադրության համաձայն՝ կաթողիկոսի

³⁰ Առավել մանրամասն տես ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ, Ընտրեալդ յԱստուծոյ, էջ 135–155:

³¹ «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2012 (Ա. ՂԱԶԱՐՅԱՆ, «Положение»), էջ 864: «Положение»-ն «բաղկացած էր 141 հոդվածից եւ բաժանվում էր 10 գլխի: Առաջին գլուխը վերաբերում էր Հայ եկեղեցու ընդհանուր իրավունքներին եւ արտոնություններին, երկրորդը՝ կաթողիկոսին, երրորդը՝ Սինոդին, չորրորդը՝ թեմակալ առաջնորդներին, հինգերորդը՝ հոգեւոր ատյաններին եւ հոգեւոր կառավարություններին, վեցերորդը՝ մենաստաններին, յոթներորդը՝ ամուսնացած եկեղեցականներին, ութերորդը՝ հոգեւոր դպրոցներին, իններորդը՝ եկեղեց. կայքի կառավարմանը, տասներորդը՝ եկեղեց. պաշտոնյաների եկամուտներին», անդ, էջ 864:

³² Մ. ԱՐՔ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ, Ազգապատում, հտ. Գ., Ս. էջմիածին, 2001, սիւնակ 2523:

վերջնական ընտրությունը կայացնում էր ուսաց արքան: Կանոնադրությունը գործել է մինչև 1917 թ.:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԸՍՏ ՄԱՇՏՈՑ ԾԻՍԱՄԱՏՅԱՆՆԵՐԻ. ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ

Խոսելով հայրապետական ընտրության մասին՝ մինչ այժմ բերվեցին վկայություններ մատենագրական երկերից եւ ուսումնասիրություններից: Մաշտոց ծիսամատյաններում նույնպես հայրապետական ընտրության վերաբերյալ հանդիպում ենք ուշագրավ տեղեկությունների: Մեզ հասած առաջին Մաշտոց ծիսամատյանը, որտեղ կա կաթողիկոսական ձեռնադրության կարգ, Սսի 1311-ից առաջ գրված Մաշտոցն է³³, որի կաթողիկոսական ձեռնադրության ծեսի կանոնում հայրապետական ընտրության մասին կարդում ենք. «Յորժամ հանդերձեալ լինին բարձրացուցանել զոք ի պատիւ կաթողիկոսութեան տանս Հայոց, նախ ընտրել պարտ է ըստ կաթողիկէ եկեղեցեացն սահմանի, բոլոր ժողովուրդի հայասեռ ազգիս հանդերձ ամենայն ժառանգաւորաւմն եկեղեցւոյն, եւ երկուտասան եպիսկոպոսաւ: Եւ ընտրեն ի նոցանէ երիս արս: Եւ քննութեամբ ամենայն ժողովոյն, ընտրեն զմին ի նոցանէ. վկայեալս յամենայն ի գործս բարիս. եւ ի վարս առաքինիս՝ սուրբ եւ անարատ, գիտութեամբ եւ իմաստութեամբ լի, որ կարող իցէ հովուել զժողովուրդն, որ յԱստուծոյ հաւատասցի նմա»³⁴: Այսպիսով՝ ըստ այս մաշտոցյան կանոնի՝ կա-

³³ Տէն ձեռ. Հմր 9, «Սոոյ Մայր Մաշտոց», Անթիլիաս, 1311 թ. (ստացող՝ Կոստանդին կաթողիկոս (հավանաբար Կոստանդին Գ. Կեսարացի, 1307–1322), 140ա–141ա:

³⁴ Ձեռ. Հմր 9, «Սոոյ Մայր Մաշտոց», Անթիլիաս, 1311 թ., 140ա–141ա: Տէն Վենետիկի մատենադարան, ձեռ. Հմր 1173, Սիս, 1345 թ. 389բ–390ա: Տէն նաեւ Վենետիկի մատենադարան, ձեռ. Հմր 960, 1364 թ., 31բ–32ա, հմմտ. ՄՄ, ձեռ. Հմր 4997, «Էջմիածին», 1461 թ., «Կանովն յորժամ կաթողիկոս ձեռնադրեն Ամենայն Հայոց», 50բ–74բ: ՄՄ, ձեռ. Հմր 5702, «Աղթամար», 1471 թ., «Կանովն յորժամ կաթողիկոս ձեռնադրեն Ամենայն Հայոց», էջ 150–212: ՄՄ, ձեռ. Հմր 1084, «Հաղբատ», 1498 թ., «Կանոն յորժամ կաթողիկոս ձեռնադրեն Ամենայն Հայոց», 43բ–63ա: ՄՄ, ձեռ. Հմր 998, 1546 թ., «Կանոն կաթողիկոս ձեռնադրելոյ», 239ա–249ա: Ձեռ. Հմր 167, Անթիլիաս, գրության վայր՝ Ամասիա, 1590–1591 թթ., 15բ–16ա: ՄՄ, ձեռ. Հմր 2507, «Հայրապետական մաշտոց», 1599-ից առաջ, «Կանոն կաթողիկոս արհնելոյ», 39բ–58բ: ՄՄ, ձեռ. Հմր 1090, ԺԶ. դար, «Կանոն կաթողիկոս ձեռնադրելոյ», 42ա–62բ: ՄՄ, ձեռ. Հմր 1088, 1616 թ., «Կանոն յորժամ կաթողիկոս ձեռնադրեն», 8ա–38ա: ՄՄ, ձեռ. Հմր 953, 1651–1656 թթ., «Կանովն յորժամ կաթողիկոս ձեռնադրեն», 446ա–458ա: Զմմառ, ձեռ. Հմր 93, 1687 թ., «Կանոն կաթողիկոս ձեռնադրելոյ», 77ա–102ա: ՄՄ, ձեռ. Հմր 969, Երուսաղեմ, 1720–1721 թթ., 189ա–235ա (Մաշտոց ձեռնադրութեան եւ մեռնորհնէք), «Կաթողիկոսական ձեռնադրութիւն», 208ա–215բ: ՄՄ, ձեռ. Հմր 1229, ԺԸ. դար, «Կաթողիկոսօրհնէք», 33ա–48բ:

Թողիկոս պետք է ընտրեին աշխարհիկ եւ հոգեւոր անձինք՝ ժողովրդի հավանությանը: Համաձայն սույն կանոնի՝ 12 եպիսկոպոսներից ընտրում էին երեքին, եւ հետո ազգային եկեղեցական ժողովով քննությանը նրանցից ընտրվում էր մեկը: Ընտրյալ թեկնածուն պետք է լիներ սուրբ, անարատ, գիտությունը ու իմաստությունը լի եւ առաքինի վարքով աչքի ընկնող անձ: Այս ցուցումները վառ օրինակ են, որ Հայոց եկեղեցին ունեցել է հայրապետական ընտրության հստակ կանոն: Իհարկե, այս մասին մենք տեղեկանում ենք ոչ միայն մատենագրական երկերից, այլեւ ձեռնագրության կանոններ պարունակող Մաշտոց ձեռագրերից: Այս ցուցմանը, ինչպես նշեցինք, հանդիպում ենք ԺԴ. դարի սկզբին, սակայն չի բացառվում, որ դրանից առաջ թվագրվող Մաշտոց ծիսարաններում եղել են կաթողիկոսի ընտրության կանոններ, որոնք ցավոք մեզ չեն հասել: Հատկանշական է նաեւ Ղազար Ա. Զահեկեցու (1737–1751) պատվիրած 1738 թ. ՄՄ Հմր 1221 ձեռագիր Մաշտոցը³⁵, որը բովանդակային առումով տարբերվում է նախորդ ձեռագրերից: ՄՄ Հմր 1221 ձեռագիր Մաշտոցում Կաթողիկոսական ձեռնագրության կանոնի սկզբում հայրապետական ընտրության վերաբերյալ այսպիսի բովանդակությամբ հիշատակում կա. «Յորժամ հանդերձեալ լինին բարձրացուցանել զոք կաթողիկոսութեան տանս Հայոց, նախ ընտրել պարտ է ըստ կաթողիկէ եկեղեցեացն սահմանի. մի՛ ինքնագլուխ եւ մի՛ կաշառօֆ, զի մի՛ անկանիցեն՝ ի ներքոյ նզովից, վասն զի՝ ոչ հանի Աստուած զայնպիսի ձեռնադրութիւն. այլ բոլոր ժողովրդօֆ հայասեռ ազգիս, հանդերձ ամենայն ժառանգաւորօֆ եկեղեցոյն եւ երկոտասան եպիսկոպոսօֆ. եւ քննութեամբ ամենայն ժողովոյն, վկայեալ յամենայնի ի միաբնակ հաւատս ճշմարտութեան, եւ ջատագովի ուղղափառութիւնս ի գործս բարիս եւ ի վարս առաքինիս, սուրբ եւ անարատ, գիտութեամբ լի, որ կարօղ իցէ հովուել զժողովուրդն, յԱստուծոյ հաւատասցի նմա»³⁶: Թերեւս նույն բովանդակությունն է, ինչ նախորդ ձեռագրում, սակայն ավելացված են որոշակի կետեր, օրինակ՝ չպետք է

ՄՄ, ձեռ. Հմր 1067, «Մաշտոց ձեռնագրության», 1751 թ., «Կանոն յորժամ կաթողիկոս ձեռնադրեն», 74ա–91ա եւ այլն:

³⁵ Տե՛ս ՄՄ, ձեռ. Հմր 1221, 1738 թ., էջմիածին, «Կանոն կաթողիկոս ձեռնադրելոյ», 7ա–21ա, ՄՄ, ձեռ. Հմր 1226, 1738 թ., էջմիածին, «Կանոն կաթողիկոս ձեռնադրելոյ», 4ա–18ա: Այս երկու «Ձեռնագրության մաշտոցները», ըստ հիշատակարանի հաղորդած տվյալների, բացառապես նույնն են: Պատվիրատուն Ղազար Ա. Զահեկեցի կաթողիկոսն է (1737–1751), իսկ գրիչը՝ Հովհաննես սարկավազը:

³⁶ ՄՄ, ձեռ. Հմր 1221, 1738 թ., էջմիածին, «Կանոն կաթողիկոս ձեռնադրելոյ», 7ա–7բ:

ընտրությունը լինի ինքնագլուխ կամ կաշառքով, պետք է ընտրյալը լինի հավատարիմ ուղղափառ դավանությանը եւ այլն: 1876 թ. Գեւորգ Դ. Մեծագործ հայրապետի օրոք հրատարակված Մաշտոցում³⁷ Կաթողիկոսական ձեռնադրության սկզբում արձանագրված է կաթողիկոսական ընտրության ցուցում, որը խմբագրված եւ լրամշակված տարբերակն է: Ձեռագրերում ուսումնասիրված ընտրության կարգը պարզ եւ համառոտ կերպով է ներկայացվում, իսկ 1876 թ. գրված Մաշտոցում ընդարձակ եւ մանրամասն է նկարագրված, ըստ երեւույթին՝ Գեւորգ Դ.-ի կողմից, կամ պատվերով է խմբագրվել եւ ավելացվել: Հոգվածի վերջում կներկայացնենք վերոհիշյալ ընտրական կարգն ամբողջությամբ:

Իրավական երկերում նույնպես հանդիպում ենք կաթողիկոսական ընտրության մասին տեղեկությունների: Օրինակ՝ Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագրքում» կարդում ենք. «Եւ ոչ ոք ինքն իրեն չի կարող կաթողիկոս ձեռնադրել, այլ ձեռնադրում են շատերի միջից ամենաընտրյալին: Եւ, երբ ընտրությունը կայանա, ապա եպիսկոպոսները հավաքվելով՝ կաթողիկոս են ձեռնադրում»³⁸:

Այսօր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն ընտրվում է ազգային-եկեղեցական ժողովով հետևյալ կերպ՝

- Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի մահվան դեպքում կաթողիկոսի ընտրության համար ազգային-եկեղեցական ժողով հրավիրում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի տեղապահը՝ Ս. Էջմիածնի Գերագույն խորհրդի հետ:

- Նոր Կաթողիկոսի ընտրությունը տեղի է ունենում Կաթողիկոսի մահվանից ոչ ուշ, քան վեց ամիս հետո:

- Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրությունը կատարվում է Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում:

- Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրության կարգը որոշում է ազգային-եկեղեցական ժողովը³⁹:

³⁷ Կանոն ձեռնադրութեան եւ օծման կաթողիկոսի եւ հայրապետի ամենայն հայոց, վարչապատ, 1876, էջ 3:

³⁸ ՄՄԲԱՏ ՍՊԱՐԱՊԵՏ (ԳՈՒՆԴԱՏԱՐԷԼ), Դատաստանագիրք, փոխադրության հեղինակ եւ խմբագիր՝ Մ. Ոսկանյան, Երեւան, 2008, էջ 66:

³⁹ ՏԵՍ Ա. ԱՐՔ. ԲԵՐԲԵՐՅԱՆ, Ինչպես են Հայ Առաքելական Եկեղեցում ընտրում եւ օծում եպիսկոպոս եւ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Ս. Էջմիածին, 1995, էջ 10:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԸ՝
ԸՍՏ 1876 Թ. ՏՊԱԳՐՎԱԾ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԶԵՌՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ ՕԾՄԱՆ ԿԱՆՈՆԻ

«Յորժամ Աթոռ Առաքելոցն սրբոց Բարթուղիմէոսի եւ Թադէոսի եւ օրինաւոր յաջորդի նոցին սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Պարթեւի պարապիցի, եւ Հայաստանեայցս եկեղեցի այրիացեալ մնայցէ ի Փեսայէն իւրմէ երկրաւորէ. եւ հանդերձին ամբառնալ զոք յեպիսկոպոսաց յայն պատիւ Կաթողիկոսութեան ամենայն Հայոց, պարտ եւ արժան է միտ դնել. զի լինիցի ընտրութիւնն ըստ սահմանի կաթողիկէ Եկեղեցւոյս. մի՛ ինքնագլուխ եւ մի՛ գաղտագողի ձեռնադրութեամբ եւ մի՛ կաշառօք, զի մի՛ ընտրեալն եւ ընտրողք անկանիցին ընդ նզովիւք. քանզի ոչ հաճի Աստուած ընդ այնպիսի ձեռնադրութիւն: Այլ պարտ է առնել զընտրութիւնն համօրէն ժողովրդովք հայասեռ ազգիս՝ հանդերձ ամենայն ժառանգաւորօք եկեղեցւոյն մերոյ որ իցեն ընդ ամենայն աշխարհ, ի Տաճկաստան, ի Ռուսաստան, ի Պարսկաստան, ի Հնդկիս եւ ի զանազան կողմանս Եւրոպայ եւ Ասիոյ եւ այլոց մասանց աշխարհի:

Եւ լինի ընտրութիւնն այսպէս: Առաջնորդք վիճակաց եւ վանահարք, եպիսկոպոսք, քահանայք եւ ժողովուրդք տեղեաց տեղեաց ընտրեն ժողովով ի միջոյ իւրեանց զերկուս պատգամաւորս ի պատուաւոր եւ ի բարեպաշտ եւ ի խոհական անձանց, յեկեղեցականաց՝ այս ինքն յառաջնորդաց՝ յեպիսկոպոսաց կամ ի վարդապետաց կամ գէթ յաւագ երիցանց, եւ յաշխարհականաց եւ տուեալ նոցա զհրահանգս կարեւորս վասն ընտրելի անձին՝ առաքեն զնոսա ի Մայր Աթոռս ի սահմանեալ ժամանակի: Իսկ եթէ ոմանք ի հեռաւոր վիճակայնոց ի պատճառս անակնկալ կամ անհրաժեշտ խափանածոյ իրիք չկարիցեն արձակել ի սուրբ էջմիածին զպատգամաւորս առաքեն այսր զհաւանութիւն կամ զկարծիս իւրեանց կնքեալ նամակօք, որ բացեալ լինին ի մեծի ժողովի անդ յանդիման պատգամաւորաց ամենեցուն:

Ապա քննութեամբ ժողովոյն, որ գումարի ի տաճարիս սրբոյ էջմիածնի, նախ ընտրին բազմութեամբ ձայնից երեք արժանաւոր դատեալ եպիսկոպոսունք, որք իցեն վկայեալք յամենայնի, յուղղափառ դաւանութեամբ Քրիստոսական հաւատոյ եւ ջատագովք հայրենի աւանդից, նախանձաւորք ուղղութեան կարգաց եւ կանոնաց, եւ սիրողք եւ պահպանողք սուրբ Եկեղեցւոյ, անբամբաս քաղաքավարեալք ի գործս բարիս եւ ի զնացս առաքինիս, ի սրբութեան եւ յանատութեան բարուց, լցեալք գի-

տուժեամբ եւ իմաստութեամբ: Եւ ապա վերստին բազմութեամբ ձայնից լինի ընտրութիւն արժանաւորագունին յերէցունց անտի եպիսկոպոսաց, որ ունելով զամենայն վերոգրեալ բարեմասնութիւնս՝ յանձին բերիցէ զիսկական տիպ եւ զնմանութիւն հիմնադրի Արարատեան Մայր Աթոռոյս՝ սրբոյն Գրիգորի երկրորդ Լուսաւորչին եւ արժանաժառանգ յաջորդաց նորա, որպէս զի կարող իցէ հովուել ըստ արժանւոյն զժողովուրդն որ հաւատասցի նմա յԱստուծոյ»⁴⁰:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայոց Եկեղեցում գործել են կաթողիկոսական ընտրութեան որոշակի ձեւեր եւ կանոններ: Պատմիչների երկերում արձանագրված է կաթողիկոսական ընտրութեան ընթացքը: Փաստորեն միջնադարում Հայոց կաթողիկոսին հիմնականում ընտրում էին եկեղեցական եւ ազգային-եկեղեցական ժողովներում, որոնք կարող էին հրավիրվել կա՛մ ազգեցիկ իշխանի, կա՛մ էլ արքայի հրավերով՝ թագավորութեան շրջանում: Այդ ժողովներում, իհարկե, եղել են դեպքեր, երբ այս կամ այն իշխանը կամ թագավորը միջամտել է հայոց կաթողիկոսի ընտրութեանը: Եղել են դեպքեր, երբ օտար իշխաններն ու արքաներն են միջամտել ընտրութեանը, որը պայմանավորված է եղել տվյալ ժամանակաշրջանի պատմական, քաղաքական իրավիճակներով: Հայոց Եկեղեցու կաթողիկոսական ընտրութեան կանոնը որոշ չափով ներկայացվեց մատենագրական երկերի միջոցով: Այն քիչ թե շատ հիմնավոր կերպով արտացոլված է «Մաշտոց» ծիսամատյանում: Մաշտոցը եւ վերելում նշված մյուս փաստերն ապացուցում են, որ մեր Եկեղեցում եղել են կաթողիկոսական ընտրութեան կարգեր եւ կանոններ, որոնք գործածվել են որոշ ազգային եկեղեցական եւ այլ ժողովներում:

Կաթողիկոսական ընտրութեանը կարելու մի իրադարձություն է եղել եւ մնում մեր ազգային-եկեղեցական կյանքում, քանի որ հայրապետների գահակալությունը վավերացվել է նախ ընտրութեամբ, ապա՝ ձեռնադրութեամբ: Այդ պատճառով վերահիշյալ հոգվածով կարելու համարեցինք համառոտ անդրադարձ կատարել կաթողիկոսական ընտրութեանը՝ ի մասնավոր քննելով հատկապես ձեռագիր եւ տպագիր Մաշտոց ծիսամատյանները:

⁴⁰ Կանոն ձեռնադրութեան եւ օծման կաթողիկոսի եւ հայրապետի ամենայն հայոց, Վարդապատ, 1876, էջ 3:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Կաթողիկոսական ընտրություն, Մաշտոց, ձեռագիր, կանոն, ծիսամատյան, եկեղեցական ժողով, կաթողիկոս:

РЕЗЮМЕ

В Армянской Церкви издавна существовали определённые формы и правила избрания Католикоса. Историки зафиксировали этот процесс в своих трудах, поскольку в Средние века Католикосы Армении избирались, как правило, церковными и национально-церковными собраниями. Эти собрания созывались либо по инициативе влиятельного князя, либо по приглашению короля. В некоторых случаях князья или короли вмешивались в процесс избрания Католикоса, а иногда подобное вмешательство исходило и от иностранных правителей, что было обусловлено историческими и политическими реалиями данного периода.

Факт существования в Армянской Церкви определённого порядка избрания Католикоса находит отражение в историко-библиографических источниках, однако наиболее подробно он представлен в требнике «Маштоц». Этот литургический сборник, наряду с другими вышеупомянутыми источниками, подтверждает, что в нашей Церкви существовали установленные церемонии и правила избрания Католикоса, схожие с практиками, применявшимися в ряде национальных Церквей и религиозных общин.

Избрание Католикоса всегда было и остаётся значимым событием в национально-церковной жизни Армении, поскольку патриарший престол утверждается сначала через выборы, а затем через рукоположение. Именно по этой причине мы сочли важным осветить процесс избрания Католикоса в данной статье, уделяя особое внимание изучению рукописных и печатных обрядов требника «Маштоц».

SUMMARY

The Armenian Church had established procedures and regulations for the election of the Catholicos. Historians have documented the process of Catholicos elections,

noting that in the Middle Ages, the Catholicos of Armenia was primarily chosen by ecclesiastical and national-church assemblies. These assemblies could be convened either by an influential prince or at the invitation of the king. There were instances in which local princes or kings interfered in the election of the Armenian Catholicos, as well as cases where foreign rulers influenced the process. Such interference was shaped by the historical and political context of the time.

The existence of a structured set of rules for the election of the Catholicos in the Armenian Church is reflected to some extent in bibliographical sources, but it is more comprehensively outlined in the Mashtots ritual book. The Mashtots and other aforementioned sources confirm that established ceremonies and regulations governed the election of the Catholicos, similar to practices found in certain national churches and other religious communities.

The election of the Catholicos has always been, and remains, a significant event in our national-ecclesiastical life, as the patriarchal throne was legitimized first through election and then through ordination. Therefore, we find it important to provide a brief examination of the election process of the Catholicos, with a particular focus on the handwritten and printed versions of the Mashtots ritual books.

